

KRZYSZTOF KOSIOR

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w Lublinie

e-mail: krzysztof.kosior@mail.umcs.pl

ORCID: 0000-0003-1424-1844

DOI: 10.34813/ptr2.2024.4

Zachodni mnisi therawady

Western Theravada monks

Abstract. Theravada (Theravāda), called Pali Buddhism from the language of its canonical texts, and Southern Buddhism from the area where its followers live, is the oldest and still actively present, vital Buddhist tradition. The last twenty years of the 20th century and the first of the 21st century were the period of the Theravada Renaissance, in which monks from the West played a significant role.

Theravada is also the longest known Buddhist tradition in Europe. The turn of the 19th and 20th centuries brought the first monastic ordinations of Europeans. At first they were semi-anonymous sailors and travelers. Next, the English occultist Allan Bennett (Ananda Metteya, ordained 1901) and the German musician Anton Güth (Nyanatiloka, 1904) became monks. The latter, having settled in Ceylon, translated Pali texts, popularized Buddhism, and most importantly, ordained subsequent Western Buddhist monks. Many of them and their successors became distinguished promoters of Theravada and its meditation technique, vipassana. The paper presents the profiles of selected Western Theravada monks, both pioneering and contemporary ones. Particular attention is paid to the circumstances and motivations accompanying the decision to radically change one's lifestyle, taking into account a critical evaluation of Western culture.

Keywords: Theravada, Western monks, conversion, criticism of the West.

Palijski termin *theravāda* oznacza „wypowiedzi starszych” lub „doktrynę starszych” (Anālayo, 2013, s. 217). Nazwa „starsi” w tym wyrażeniu odnosi się do starszych mnichów, nosicieli tradycji, w pełni wyszkolonych członków buddyjskiej wspólnoty zakonnej, pozostających w niej nieprzerwanie przez co najmniej dziesięć lat (Gombrich, 2006, s. 3, 89, 108). W stanowiącej kanoniczne źródło sutcie *Mahāpadesa* (*Aṅguttara Nikāya* 4.180 i *Dīgha Nikāya* 16.4.7-11) Budda informuje, że jedynie starsi są w stanie wiarygodnie przekazywać to, czego nauczał. Dlatego, wkrótce po jego odejściu zbierają się w liczbie pięciuset, aby recytować i uczyć się na pamięć niezbędnych w podążaniu wskazaną przez niego drogą do nirwany (*nibbāna*) zasad zakonnej dyscypliny (*vinaya*) oraz adekwatnie ujmującej rzeczywistość nauki (*dhamma*), po to, by nie uległy wypaczeniu.

Powtarzane przez kilka stuleci słowa Buddy, zapamiętywane przez kolejne pokolenia starszych, zostały ostatecznie zapisane w zbiorze tekstów współtworzących kanon palijski. Teksty, w opinii *therawadinów*, stanowiące zapis Słowa Buddy (*buddhavaṇṇa*) powstawały począwszy od końca I w. p.n.e. na Śri Lance, jednakże ich, obejmująca przeważającą część kanonu, interpretacja pojawiła się dopiero wraz z komentarzami przypisywanymi *Buddhaghosie* i *Dhammapali*, datowanymi na wieki V i VI, więc blisko millennium po Buddzie. Pojawienie się komentarzy, a wespół z nimi soteriologicznego kompendium *Visuddhimagga* (*Droga oczyszczenia*), zredagowanego przez tego pierwszego, sprawiło, że *theravada* stała się w pełni ukształtowaną, odrębną tradycją buddyjską (Schober i Collins, 2018, s. 12).

Obecnie *theravada* jest religią dominującą w czterech krajach kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej: Tajlandii, Mjanmie, Kambodży i Laosie, a także na Śri Lance. Z tego powodu jest nazywana „buddyzmem południowym” (Harvey, 2013, s. 4). Występuje także w niektórych częściach Wietnamu, Malezji, Indonezji, Bangladeszu i Nepalu (Schedneck, 2023, s. viii). W wielu miejscach na świecie istnieje diaspora azjatyckich *therawadinów*, a gdzieś tam także dość liczne grupy wyznawców z krajów zachodnich.

Światopogląd *therawady* opiera się na analitycznej interpretacji Czterech Szlachetnych Prawd (*cattari ariya saccaṇi*). Wzór praktyki religijnej stanowi Droga Środkowa (*majjhima paṭipadā*), czyli Szlachetna Ośmioraka Droga (*ariya aṭṭhaṅgika magga*), stanowiąca treść Czwartej Prawdy, ukazującej „drogę prowadzącą do ustania cierpienia” (*dukkha-nirodha-gāminī paṭipadā*). Jest to powściągliwa forma ascezy, obejmująca ćwiczenia duchowe z obszaru moralności, medytacji i osiągnięcia mądrości (*paññā*), czyli wiedzy o świecie takim, jaki jest (*yathābhūta*), która ma prowadzić do przebudzenia (*bodhi*) i ostatecznej nirwany (*parinibbāna*) po śmierci przebudzonego.

W pierwszym rzędzie do odniesienia korzyści z praktykowania Drogi Środkowej są predystynowani żyjący w celibacie mnisi, którzy większość swojego duchowego treningu wykonują w odosobnieniu. Ich byt materialny jest całkowicie zawisły od dobroczynności wyznawców świeckich, a życie codzienne jest regulowane przez kodeks dyscypliny (*pāṭimokkha*). Obejmuje on 227 wskazań obowiązujących w pełni ordynowanych mnichów i 311 przeznaczonych dla mniszek. Pełna ordynacja może nastąpić po ukończeniu dwudziestego roku życia. Wraz z nią mnich staje się *bhikkhu* (żebrzącym), a mniszka *bhikkhuni*. *Bhikkhu* z dziesięcioletnim stażem to

thera (starszy), a bhikkhuni – theri (starsza). Po dwudziestu latach stażu stają się oni odpowiednio: wielkim starszym (mahāthera) i wielką starszą (mahātheri). Ktoś aspirujący do życia mniszego nie składa ślubów wieczystych i w razie pojawienia się okoliczności uniemożliwiających pozostawanie w zakonie, może go opuścić. Może także do niego powrócić, ale wówczas staż mniszy biegnie od początku.

Ponieważ przedmiotem artykułu są okoliczności podjęcia i kontynuowania przez jednostki wywodzące się z kultury Zachodu swoistej, wciąż postrzeganej jako egzotyczna, praktyki religijnej, nie zajmujemy się w nim problematyką związaną z wymianą myśli czy inspiracją ze strony buddyzmu zapoczątkowaną już w epoce hellenistycznej. Znaczące, bo owocujące zmianą światopoglądu i egzystencjalnej postawy, zainteresowanie buddyzmem pojawiło się w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. Źródła były wielorakie, tu wspominamy o czterech, dwa ostatnie odnoszą się wprost do therawady.

W pierwszym rzędzie należy wskazać na spóźnioną o pół wieku recepcję, zbieżną z soteriologią buddyjską, praktycznej filozofii Arthura Schopenhauera (1788–1860). Dopelnieniem metafizyki, wyłożonej przezeń w dziele *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1819, 1844) jest projekt uzdrawiającego sposobu życia, celującego w emancypację jednostki spod determinującej ją, zniewalającej i destruującej, bezrozumnej woli (Sharpe i Ure, 2021, s. 237–264). Kolejnym źródłem była niezwykle popularność obszernego poematu Edwina Arnolda (1832–1904) o zwiastującym treść tytule: *The Light of Asia, or The Great Renunciation* (Mahābhiniṣkramaṇa) *Being the Life and Teaching of Gautama Prince of India and Founder of Buddhism (as Told in Verse by an Indian Buddhist)* (1879), będącego wolną adaptacją hagiograficznej, mahajanistycznej sutry Lalitavistara (III w.). Przesłanie poematu, w którym oznajmia się, iż Budda, deklarujący, że nie jest Bogiem, głosi wolną od dogmatów, opartą na rozumowaniu i samopoznaniu „religię ludzkości”, odbiło się głośnie echem pośród wykształconych warstw Zachodu (Ramesh, 2021, s. 392–393). Walnie przyłożyła się do tego działalność, powstałego w 1875 r. Towarzystwa Teozoficznego (Ramesh, 2021, s. 51). Mityczny obraz księcia, porzucającego dostatnie życie, trudzącego się w dochodzeniu do prawdy o powszechności cierpienia i wyzwającego się od niego w następstwie jej odkrycia, na długie lata stał się dominującym wyobrażeniem Buddy na Zachodzie, a zarazem wzorem i drogowskazem dla wywodzących się z niego duchowych poszukiwaczy. Wśród nich znaleźli się i ci zainteresowani pozyskiwaniem rzetelnej wiedzy o buddyzmie. Szczęśliwie popularność dzieła Arnolda przyczyniła się do wypromowania wydanej w 1877 r. książki Thomasa W. Rhys Davidsa (1843–1922) *Buddhism: Being a Sketch of the Life and Teachings of Gautama, the Buddha*, z której zresztą autor poematu tworząc go korzystał (Ramesh 2021, s. 81, 87). Dzięki temu sympatycy buddyzmu zyskali źródło wiarygodnych informacji.

Angielski orientalista Rhys Davids stał się entuzjastą południowego buddyzmu podczas swojego ośmioletniego pobytu na Ceylonie (1864–1872), gdzie został oddelegowany do pracy urzędniczej w służbie kolonialnej. Po powrocie do ojczyzny oddał się krytycznemu opracowywaniu, przekładaniu i komentowaniu tekstów buddyjskich zachowanych w języku palijskim. Od 1881 r. czynił to wspólnie z żoną Caroline (1857–1942) i grupką pasjonatów w ramach aktywności założonego przez

siebie Pāli Text Society w Londynie. W tym samym roku indolog Herman Oldenberg (1854–1920) wydał w Berlinie opartą na źródłach palijskich monografię *Budda: Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde*. Dzieło to, w kolejnym roku zostało przetłumaczone na angielski, zyskało ogromną popularność i długo uchodziło za autorytatywny wykład buddyzmu (Baumann, 1997, s. 274).

Bodaj w największej mierze do wzmożenia zainteresowania buddyzmem przyczyniły się publikacje o charakterze katechetycznym. Pierwszą z nich był wydany także w 1881 r. *The Buddhist Catechism* autorstwa Henry’ego Steelesa Olcotta (1832–1907), w którym ten emerytowany pułkownik armii amerykańskiej i współzałożyciel Towarzystwa Teozoficznego w przystępny sposób wyjaśnia podstawy therawady w trzystu osiemdziesięciu trzech pytaniach i odpowiedziach. Pierwotnym zamysłem Olcotta było stworzenie podręcznika – wydano go w językach angielskim i syngaleskim – przeznaczonego do nauki rodzimej religii w szkołach zakładanych przez teozofów, a dalej odrodzenie buddyzmu na Ceylonie oraz społeczna i polityczna emancypacja jego syngaleskich wyznawców w ich okupowanej ojczyźnie. Ówczesna popularność teozofii sprawiła wszakże, że był on zaczytywany i na Zachodzie, co niejednokrotnie owocowało decyzją o konwersji.

Wprost do przyszłych konwertytów był adresowany *Buddhistischer Katechismus zur Einführung in die Lehre des Buddha Gautama* (Katechizm buddyjski wprowadzający nauki Buddy Gautamy), opublikowany w Brunshwiku w 1888 r. przez Friedricha Zimmermanna (1851–1917), piszącego pod pseudonimem Subhadra Bhikschu (sic!). W dziele tym buddyzm, chwalony za brak dogmatów, zgodność z prawami nauki i głębię duchowości, przeciwstawiony został chrześcijaństwu, krytykowanemu na wzór nietzscheański za ograniczenie twórczego potencjału jednostek. Pogląd, że buddyzm, w szczególności w zakresie „nauki o umyśle”, jest bliższy psychologii niż religii, głosili już Davidsowie (McMahan, 2008, s. 52).

Ten rzekomo naukowy charakter wczesnego buddyzmu, który – jak wierzone – został zachowany w tradycji therawady, był dla wielu sympatyków poważnym motywem do zmiany religii. Nawrócenie na buddyzm odbywało się na dwa sposoby. Pierwszą, liczną grupę stanowili wyznawcy świeccy. Ponieważ brakowało klasztorów, które w tradycyjnych społecznościach są ośrodkami skupiającymi świecką część wspólnoty, zrzeszali się oni w stowarzyszeniach tworzonych z myślą o przyszłej instytucjonalizacji swojej nowej religii. Pierwsze takie stowarzyszenie (Buddhistische Missionsverein für Deutschland, Buddyjskie Stowarzyszenie Misyjne w Niemczech) pozbawione jakichkolwiek powiązań z azjatycką wspólnotą buddyjską, którego członkowie mimo tego uważali się za buddystów, zostało założone przez indologa pracującego nad tekstami palijskimi, Karla Seidenstückera (1876–1936) w 1903 r. w Lipsku (Baumann, 1997, s. 175).

Drugą, nieliczną grupą europejskich buddystów byli mnisi wyświęceni w krajach Azji Południowo-Wschodniej. Nic pewnego nie wiadomo o pierwszym zachodnim mnichu. Pisze się, że był Austriakiem o nieznanym personaliach, pozostającym w służbie syjamskiego króla Chulalongkorna (Rama V), który został tymczasowo wyświęcony na *bhikkhu* w Wat Pichaiyat w Thonburi około 1870 r. (Khantipalo, 1979, s. 193). Nieco więcej wiadomo o innym zachodnim mnichu o zakonnym imieniu

U Dhammaloka. Nie znamy jego prawdziwych danych osobowych, a więc imienia i nazwiska (wymienia się następujące: Lawrence Carroll, Lawrence O'Rourke, William Colvin, ale wszystkie one są wątpliwe), miejsca (Dublin?) i daty urodzenia (1850–1856?), a także dokładnej daty święceń zakonnych (przed 1900 w Rangunie?) i śmierci (1912–1914?), wiemy jednak o jego wysiłkach na rzecz odrodzenia buddyzmu i działalności antykolonialnej w Azji Południowo-Wschodniej w latach 1900–1911 (Cox, 2009 i 2013; Turner i in., 2010 i 2020). Kolejnym Europejczykiem, który założył szatę mnicha, był Brytyjczyk H. Gordon Douglas. Wyświęcony w 1899 lub 1890 r. w Syjamie lub na Cejlonie, nosił królewskie imię Asoka. Zmarł w Birmie w 1900 r. lub na Cejlonie w 1905 r. (Batchelor, 1994, s. 41).

Zachodnim mnichem, o którym, w odróżnieniu od wymienionej wyżej trójki nie brakuje dokładnych danych był Anglik Charles Henry Allan Bennett, przez pewien czas posługujący się nazwiskiem adopcyjnego ojca – McGregor (1872–1923). Przed porzuceniem stanu świeckiego zatrudniony na posadzie chemika analityka, został ordynowany w 1901 r. w Birmie jako Ānanda Metteyya (Harris, 1998, s. 5). W wieku 18 lat zachwyił się treścią poematu E. Arnolda i podjął samodzielną praktykę jogi, wykonując zagrażające zdrowiu ćwiczenia oddechowe (s. 12). W 1894 r. wstąpił do stowarzyszenia The Hermetic Order of the Golden Dawn, którego członkowie spodziewali się wzrosnąć duchowo poprzez gromadzenie wiedzy ezoterycznej. Zyskał wówczas reputację maga i osoby tajemniczej, której nie pozbył się całkowicie nawet po przejściu na buddyzm (s. 10). Utrzymywał bliską relację z bodaj najbardziej znanym wówczas okultystą Aleisterem Crowleyem, zwanym Wielką Bestią (1875–1947). Zapatrzony w Benetta Crowleya twierdził, iż jest on znany w całym Londynie jako jedyny mag, który naprawdę potrafi dokonać wielkich rzeczy i zaświadczał, iż widział go w akcji z użyciem magicznej siły (s. 14). To właśnie Crowley sfinansował podróż przyjaciela do Indochin i utrzymywał z nim łączność, nawet odwiedził go w Birmie, jednakże z czasem, wskutek pogłębiającej się niezgodności zainteresowań, ich współpraca osłabła.

Podczas pobytu w klasztorze w Rangunie Ānanda Metteyya zaczął planować coś, co uznał za swą życiową misję, a mianowicie sprowadzenie buddyzmu na Zachód. Najpierw utworzył Buddhasāsana Samāgama, międzynarodowe stowarzyszenie z zadaniem połączenia buddystów na świecie. Inauguracyjne spotkanie, na którym Ānanda Metteyya objął stanowisko sekretarza generalnego, odbyło się w marcu 1903 r. W we wrześniu tego samego roku ukazał się pierwszy tom czasopisma *Buddhism – An Illustrated Quarterly Review*. Jako cel jego wydawania zadeklarowano przedstawienie prawdziwych zasad religii z wiarą, że wystarczy je lepiej poznać, aby spotkały się z szeroką akceptacją narodów Zachodu, która po jej przejawieniu się w praktyce, uczyni wiele w dziele sprzyjania powszechnemu szczęściu. Buddhasāsana Samāgama posiadała przedstawicielstwa w kilku krajach Europy i w USA oraz w Chinach, na Cejlonie i w Birmie, a w latach 1903–1908 ukazało się 8 tomów czasopisma rozsyłanego do około 500 bibliotek na całym świecie (Harris, 1998, s. 19–20).

W ciągu tych lat dołączyły do niego dwie osoby z Zachodu, które z czasem zasłynęły w krzewieniu buddyzmu bardziej niż sam Ānanda Metteyya. Pierwszą był szkocki ateista, zatrudniony jako krojczy w fabryce odzieży w Glasgow, a podczas

pobyty w USA jako pomocnik farmera, John Frederick McKechnie (1871–1950). Odmieniony po przeczytaniu artykułu Ānandy Metteyyi o nirwanie, napisał do niego w 1904 r., oferując swą nieodpłatną pomoc w prowadzeniu jego przedsięwzięcia i został zaakceptowany. Po przybyciu do Birmy nauczył się języka palijskiego i poza organizacją działań stowarzyszenia oddał się pracy redaktorskiej, translatorskiej i recenzenckiej. Drugą osobą przebywającą od początku 1905 r. w otoczeniu Ānandy Metteyyi był, pochodzący z Niemiec, *bhikkhu* Nyānatiloka (Ñānatiloka; Anton W. F. Güth; 1878–1957). Do zakonu wstąpił w 1903 r. w Birmie, dokąd dotarł po wyczerpującej podróży, obejmującej m.in. krótki pobyt na Cejlonie. Do Azji wybrał się z postanowieniem przywdziania szaty mniszej. Posiadał gruntowne wykształcenie muzyczne i koncertował jako skrzypek, a do porzucenia kariery skłoniły go przemyslenia zainspirowane przez lekturę dzieł Schopenhauera i *Katechizmu* Zimmermanna. Po kilkuletnim pobycie w towarzystwie Ānandy Metteyyi, skorzystał z jego pomocy i powrócił na Cejlon, gdzie odbywał intensywne studia nad literaturą palijską, co określiło jego przyszłe życie (Harris, 1998, s. 21). W 1906 r., będąc jeszcze w Birmie, Nyānatiloka wprowadził do nowicjatu McKechniego (1871–1950), który po pełnych święceniach otrzymał imię Silācāra. Po zrzuceniu mniszej szaty w 1925 r., z powodu problemów z sercem związanych z astmą, McKechnie wrócił do Wielkiej Brytanii i stał się wybitnym animatorem lokalnego ruchu therawady (Khantipalo, 1979, s. 195–196).

W kwietniu 1908 r. Ānanda Metteyya w towarzystwie trzech Birmańczyków przybył z misją do Anglii. Organizatorem wizyty było założone w listopadzie poprzedniego roku The Buddhist Society of Great Britain and Ireland, grupa sympatyków i badaczy buddyzmu, na czele której stał Th. Rhys Davids. Sukces misji okazał się mniej niż połowiczny. Prywatne spotkania z Ānandą Metteyyą wprawdzie były ekscytujące, ale jego wystąpienia publiczne okazywały się dalekie od oczekiwań. Poza tym misjonarz okazał się dla gospodarzy zbyt egzotyczny i przez to kłopotliwy. Skrupulatnie przestrzegał dyscypliny obowiązującej mnicha: nie przyjmował pieniędzy, nie jadł po południu i nie życzył sobie odpoczywać w domu, w którym przebywała kobieta. Jego szata o barwie ochry wzbudzała niezdrawe zainteresowanie i niewydarzone uwagi ze strony gapiów. Przede wszystkim jednak był pozbawiony talentu retorycznego i nie potrafił zjednać sobie publiczności. Dodatkowo cierpiał z powodu ataków astmy (Harris, 1998, s. 22–23). Po powrocie do Birmy jego stan zdrowia nadal się pogarszał. W związku z tym kolejna planowana i kilkakrotnie przekładana misja nie doszła do skutku. Co gorsza, pogarszający się stan zdrowia spowodował, że w 1914 r. zdjął szatę mniszą i jako osoba świecka powrócił do Anglii. Chorując, stawał się coraz mniej aktywny i z czasem popadł w zapomnienie.

W o wiele większym stopniu niż Ānanda Metteyya zasłużył się dla rozwoju i popularyzacji therawady wspomniany Nyānatiloka. Zasłynął jako tłumacz z palijskiego, rzetelny badacz i propagator buddyjskich idei, autor wielu, wielokrotnie wznawianych, umiejętnie opracowanych publikacji, które wyniosły wiedzę o tej tradycji i buddyzmie w ogólności na wyższy poziom. Pośród najważniejszych znalazły się: *The Word of the Buddha: an Outline of the Ethico-philosophical System of the Buddha in the Words of the Pali Canon* (1906), *Guide through the Abhidhamma-Pitaka* (1938),

Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines (1952), *Buddha's Path to Deliverance: a Systematic Exposition in the Words of the Sutta Pitaka* (1952).

Odbył wiele podróży misyjnych, m.in. do Szwajcarii i Włoch w 1910 r. z zamiarem założenia klasztoru w pobliżu Novaggio (Nuvasg) na południu kantonu Ticino (Tessyn) i tam pozostania. Był tak oddany tej idei, że zimę spędził w okropnych warunkach w bacówce (Ñāṇatusita i Hecker, 2008, s. 40–41). Kiedy próba ostatecznie się nie powiodła, wrócił na Ceylon i założył klasztor The Island Hermitage na wyspie Polgasduwa (Dodanduwa) w dystrykcie Galle na południu kraju (1911). Mieszkańcami klasztoru byli ludzie z Zachodu, mnisi i świeccy, oddani studiom buddyjskim (s. 45–49). Po zdobyciu Singapuru przez Japończyków w lutym 1942 r., Nyānatilokę i siedmiu innych niemieckich mnichów internowano w obozie nieopodal miasta Dehra Dun na północnym zachodzie Indii. Do pustelni na Polgasduwie powrócił we wrześniu 1946 r. (s. 139, 152). Okres internowania i następne lata spędził na pogłębianiu studiów buddyjskich i z czasem zyskał pozycję niekwestionowanego znawcy therawady. W 1952 r. został zaproszony przez rząd Birmy do przygotowania i wzięcia udziału w zorganizowanym dla upamiętnienia 2500. rocznicy parinirwany Buddy, Szóstym Buddyjskim Zgromadzeniu (*chaṭṭha saṅgāyana*) – ze względu na relatywną rzadkość, wydarzeniu o znaczeniu większym niż chrześcijańskie sobory, które odbywało się w Rangunie w latach 1954–1956. Przebywał tam w towarzystwie swego ucznia Nyanaponiki (Ñāṇaponika) i byli oni jedynymi reprezentantami Zachodu pośród 2500 mnichów therawady, biorących udział w tym podniosłym wydarzeniu (s. 162–164). Nyānatiloka był także pierwszym europejskim mnichem, który przyjmował kandydatów do wspólnoty monastycznej. Było ich w sumie 42, zdecydowana większość z Zachodu (s. 192–195). Kilku z nich było wybitnymi postaciami buddyzmu. Odchodził w glorii chwały, a w jego kremacji i pochówku w Colombo uczestniczyli najwyżsi przedstawiciele władz zakonnych i państwowych (s. 167).

W 1949 r. Nyānatiloka ordynował dwóch angielskich intelektualistów Osberta Moore'a (1905–1960) i Harolda Edwarda Mussona (1920–1965), którzy poznali się i zaprzyjaźnili w 1944 r. jako oficerowie angielskiego wywiadu wojskowego podczas pobytu w obozie dla jeńców wojennych we Włoszech. Ich zakonnymi imionami były odpowiednio: Ñāṇamoli i Ñāṇavīra. W trakcie służby zapoznali się z książką Juliusa Evoli *La dottrina del risveglio: saggio sull'ascesi buddista* (Doktryna przebudzenia: esej o ascezie buddyjskiej), opublikowaną rok wcześniej. Antymodernista Evola (1898–1974), współtwórca koncepcji tradycjonalizmu integralnego, głoszący niezbędność harmonizowania doczesnych postaw i działań z archetypową tradycją, wykraczającą poza doczesność, przedstawia w swoim dziele, opisywany w literaturze palijskiej ascetyczny model życia w poszukiwaniu wyzwolenia jako radykalny wyraz woli tego, co nieuwarunkowane, będący zarazem formą przeciwdziałania osobowej degeneracji, która w jego opinii, jest nieuchronną konsekwencją zachodniego modernizmu. Poruszeni tym przesłaniem i znajdując życie, które wiedli w powojennym Londynie jako całkowicie bezcelowe, Moore i Musson, postanowili zostać mnichami therawady.

Uzdolniony językowo Nāṇamoli, po tym, jak Nāṇatiloka nauczył go podstaw palijskiego, w bardzo krótkim czasie posiadał doskonałą znajomość tego języka i rozległą wiedzę na temat pism kanonicznych. Niemal całe 11 lat mniszego życia spędził w The Island Hermitage, tłumacząc i wydając przekłady kanonicznych tekstów i komentarzy palijskich, w tym pochodzące z V w. kompendium therawady, *Visuddhimagga* („The Path of Purification”, 1956) autorstwa Buddhaghosy (Nāṇatusita i Hecker, 2008, s. 157).

Z kolei Nāṇavīra, który na początku pobytu w The Island Hermitage przetłumaczył inspirującą dlań książkę Evoli na angielski (1951), po pięciu latach, powodowany pragnieniem intensyfikacji praktyki, a także problemami ze zdrowiem, opuścił wyspę. Odpowiednie dla siebie miejsce znalazł w suchym, odległym rejonie dżungli na południu Cejlonu, w pobliżu nadmorskiej wioski Bundala. Żył jako pustelnik, jednakże prowadził rozległą korespondencję na temat interpretacji myśli wczesnobuddyjskiej. Opierając się na zdobytym zrozumieniu kanonicznych wypowiedzi Buddy i wykorzystując znajomość zachodniej myśli egzystencjalnej, głównie Nietzschego i Heideggera, napisał polemiczne dzieło *Notes on Dhamma* (1960–1963), które wespół z listami znalazło się w późniejszym, zbiorczym wydaniu jego pism pt. *Clearing the Path* (1988). Jako wnikliwy analityk, stał się bezkompromisowym krytykiem niektórych elementów tradycji therawady. Postulował, postrzeganą jako nowatorska, choć w jego mniemaniu pierwotna i właściwa, interpretację drogi do wyzwolenia (Batchelor, 1996). W lipcu 1965 r., kiedy dolegliwości związane z dręczącą go od lat amebozą, nabytą wkrótce po przybyciu na Śri Lankę, stały się nie do zniesienia, popełnił samobójstwo. W liście otwartym po jego śmierci, stwierdzał, że w 1959 r. w trakcie medytacji wspieranej przemyśleniami o dhammie osiągnął najniższy poziom świętości „wstępującego w strumień (zmierzający do nirwany)”, sotāpanna (Nāṇatusita i Hecker, 2008, s. 158).

Prawdopodobnie najwierniejszym uczniem Nyanatiloki, a z pewnością najbliższym jego współpracownikiem był ordynowany przez niego w 1936 r. Nyanaponika (Siegmund Feniger, 1901–1994). Pochodził z żyjącej w Niemczech rodziny żydowskiej. O swoim losie zdecydował stosunkowo wcześniej pod wpływem lektur o tematyce buddyjskiej i korespondencji z Nyānatiloką (Bodhi, 1994, s. xviii). Naprzeciw realizacji zamysłu stanęły choroba ojca (zmarł w 1932 r.) i sytuacja polityczna w Niemczech (w 1935 r. matka zamieszkała najpierw w Wiedniu, a ostatecznie w 1939 r. w Colombo). Tak jak jego nauczyciel, Nyanaponika był tłumaczem kanonicznych tekstów palijskich i licznych opracowań dotyczących wczesnego buddyzmu. Po zakończeniu Wielkiego Zgromadzenia w Rangunie w 1956 r. praktykował medytację wglądu, vipassanę (vipaassanā) pod okiem mistrza Mahasiego Sayadawa (1904–1982). Zdobyte wówczas doświadczenie skłoniło go do pogłębienia wiedzy o wczesnobuddyjskiej medytacji, co zaowocowało wydaniem w 1962 r. jego najgłośniejszej, wielokrotnie wznawianej i przetłumaczonej na wiele języków, książki, która przyczyniła się do rozwoju ruchu mindfulness: *The Heart of Buddhist Meditation. A Handbook of Mental Training Based on the Buddha's Way of Mindfulness* (Bodhi, 1994, s. xx). Jednak największym osiągnięciem Nyanaponiki było założenie, wespół z dwoma świeckimi buddystami ze Śri Lanki, Buddhist Publication Society (BPS). Celem

tej wciąż działającej, zarejestrowanej w 1958 r. w Kandy organizacji charytatywnej jest rozpowszechnianie nauk Buddy. Założycieli zainspirował lankijski zwyczaj pochówkowy, zgodnie z którym rodzina osoby zmarłej, w trosce o jej los pośmiertny, obdarowuje uczestników uroczystości pogrzebowej tekstami z kanonu palijskiego z prośbą o ich przeczytanie i przemyślenie. Anglojęzyczne publikacje BPS wydawane w formie książeczek w seriach zatytułowanych „The Wheel” i „Bodhi Leaves”, a także pełnowymiarowych książek, zwiększyły zainteresowanie therawadą na Zachodzie. Od powstania do 1984 r. Nyanaponika był redaktorem naczelnym wydawnictwa, a później do odejścia na emeryturę w 1987 r. prezesem organizacji (Bodhi, 1994, s. xvi).

Odkąd therawada pojawiła się w Europie, pragnieniem jej wyznawców było utworzenie klasztoru, wihary (vihara), którego obsada liczyłaby co najmniej czterech, niezbędnych do ordynowania i prowadzenia nowicjuszy, zachodnich starszych mnichów. Osobą zdeterminowaną do obrócenia tej idei w czyn był pierwszy zachodni mnich ordynowany w Tajlandii (1954), wcześniej zawodowo trudniący się fotografią, kontynuator misji Ānandy Metteyyi, bhikkhu Kapilavaḍḍho (William Purfurst vel Richard Randall, 1906–1971). Rezydując w lankańskiej wiharze w londyńskiej dzielnicy Chiswick, założył w 1955 r. The English Sangha Trust, organizację, której celem było doprowadzenie do powstania rodzimej wspólnoty monastycznej (Shine, 2009, s. 29–43). Początek był obiecujący. Idąc za przykładem Kapilavaḍḍho, trzech kolejnych, brytyjskich wyznawców buddyzmu przyjęło szaty mnichów w Tajlandii. Wkrótce wszakże nadeszło załamanie, gdyż z powodów zdrowotnych Kapilavaḍḍho opuścił zgromadzenie w czerwcu 1957 r. Jego dwaj koledzy uczynili to jeszcze wcześniej, a jedyny wciąż aktywny mnich, Paññavaḍḍho (Peter Morgan, 1925–2004), wyjechał na stałe do Tajlandii w 1961 r. (Shine, 2009, s. 44, 50). Na szczęście wysiłki na rzecz założenia zachodniego buddyjskiego klasztoru były kontynuowane. W 1962 r. otwarto wiharę w Hampstead na Haverstock Hill, jednak wydarzenie to nie przyniosło oczekiwanego przełomu. Zmieniający się nauczyciele-rezydenci nie spełnili pokładanych w nich nadziei (Webb, 2016, s. 185–187). Wreszcie, po chudych latach, nadzieja odżyła, gdy na zaproszenie tej organizacji tajski mistrz medytacji tradycji leśnej *kammaṭṭhāna*, Ajahn Chah (1918–1992), przybył do Hampstead Vihara w maju 1977 r. z trzema swoimi zachodnimi uczniami (Shine, 2009, s. 64; Webb, 2016, s. 188). Dwóch z nich: amerykański mnich Sumedho (Robert Jackman, ur. 1934), były uczestnik wojny koreańskiej i ochotnik Korpusu Pokoju na Borneo i w Tajlandii oraz pochodzący z Anglii, wcześniej aktor w Royal National Theatre, bhikkhu Khemadhammo (Alan Adams, ur. 1944), pozostało w miejscu. W 1978 r. darczyńca, który chciał pozostać anonimowy, podarował mnichom zalesiony obszar (Hammer Wood) w wiejskim regionie West Sussex. Następnie Sumedho dokonał zakupu i renowacji pobliskiej, na wpół opuszczonej rezydencji Chithurst House. W lipcu 1981 r., po oficjalnej inauguracji, opat Sumedho wyświęcił pierwszych trzech mnichów w klasztorze Chithurst Forest (Cittaviveka). W stosunkowo krótkim czasie powstały trzy kolejne sanktuaria tajskiej tradycji leśnej: klasztor Aruna Ratnagiri w Harnham koło Belsay w Northumberland (1981), klasztor Amaravati niedaleko Hemel Hempstead w Hertfordshire (1984), który stał się główną siedzibą tradycji

w Wielkiej Brytanii i klasztor Hartridg w wiejskim hrabstwie Devon (1986). Zakonna therawada zagościła na dobre w Zjednoczonym Królestwie.

W kolejnych latach klasztory tajskiej tradycji leśnej powstawały w innych krajach, grupując dziesiątki zachodnich mnichów.

Globalną sławę i status celebryty mass mediów zyskał Ajahn Brahmavamso (Brahm). Urodzony w 1951 r. jako Peter Betts, fizyk po Cambridge, pracujący jako nauczyciel matematyki w szkole średniej, został ordynowany w Tajlandii w wieku 23 lat. W 1983 r. udał się w podróż misyjną do Zachodniej Australii i osiadł w założonym przez siebie klasztorze Bodhinyana (<https://bswa.org/location/bodhinyana-mona-stery>). Nadto liberalne poglądy (jest zwolennikiem małżeństw jednopłciowych) i postępowanie Ajahna Brahma nie znalazły zrozumienia u zawiadujących jego macierzystą tajską wspólnotą. Po tym, jak w październiku 2009 r. dokonał ordynacji czterech mniszek, został z niej wydalony (The Buddhist Chancel, 2009). Jego popularność wszakże na tym nie ucierpiała.

Odmienne podejście do etosu buddyjskiego mnicha prezentuje Ajahn Ñāṇamoli (Ninoslav Molnar, ur. 1983). Zainspirowany w młodym wieku tekstami chorwackiego *bhikkhu* Ñāṇajīvako (filozofa Čedomila Veljačića, 1915–1997), a później jako mnich, w jeszcze większym stopniu, przez pisma Ñāṇavīry Thery wraz z grupą mnichów z różnych krajów, którzy podzielali jego pogląd w odniesieniu do *dhammy* i ascetycznej praktyki, założyli w 2016 r. w Słowenii Samaṇadīpa Gozdnī Samostan (Klasztor leśny; <https://www.samanadipa.org>).

Powyższy, skrótyowy przegląd sylwetek, najpierw pionierów, a następnie kontynuatorów zachodniej gałęzi tradycji therawady, daje sposobność do sformułowania kilku wniosków. Rozpoczynamy od uwagi o ich pochodzeniu. Przychodzą zewsząd, są pośród nich byli artyści, edukatorzy, osoby trudniące się biznesem. W przeszłości przynależeli do różnych chrześcijańskich denominacji bądź byli z religią na bakier. Łączy ich jednakże krytycyzm wobec odziedziczonej tradycji, wykazują jej niedostatki, uniemożliwiające znaczące zaangażowanie, w szczególności brak jednoznacznych wskazań w odniesieniu do duchowego rozwoju. Częstokroć pozostają krytyczni wobec przysposobionej tradycji i dokonują w niej, nieraz daleko idących korekt. Sprzyja temu status samej therawady, łączący niezbyt zwartą organizację i wynikającą z niej nieobecność form duchowego autorytaryzmu z imperatywem odosobnionej praktyki. Dzięki temu zachodni mnisi mogą pozostać, po zachodniemu, indywidualistami w dążeniu do obranego celu. W związku z tym, może zastanawiać ich zapal misyjny i otwarcie na ludzi świeckich zamiast skupienia się na samotnej praktyce przybliżającej do ostatecznego religijnego osiągnięcia, do nirwany. W tym względzie osiągnięcia rdzennych mnichów therawady wciąż górują nad tymi, które pozyskali mnisi z Zachodu.

Literatura

- Anālayo. (2013). A Note on the Term Theravāda. *Buddhist Studies Review*, 30(2), 215–235. <https://doi.org/10.1558/bsrv.v30i2.215>
- Aṅguttara Nikāya. (2012). *The Numerical Discourses of the Buddha* (transl. Bhikkhu Bodhi). Wisdom Publications. <https://tipitaka.org>
- Baumann, M. (1997). Culture Contact and Valuation: Early German Buddhists and the Creation of a 'Buddhism in Protestant Shape'. *Numen*, 44(3), 270–295. <https://doi.org/10.1163/1568527971655904>
- Batchelor, S. (1994). *The Awakening of the West: The Encounter of Buddhism and Western Culture*. Parallax.
- Batchelor, S. (1996). Existence, Enlightenment, and Suicide: The Dilemma of Nanavira Thera. W: Tadeusz Skorupski (Ed.), *The Buddhist Forum 4* (9–33). School of Oriental and African Studies.
- Bodhi, Bhikkhu. (1994). Introduction. W: *The Vision of Dhamma. Buddhist Writings of Nyanaponika Thera* (xv–xxviii). BPS.
- Cox, L. (2009). Laurence O'Rourke / U Dhammaloka: working-class free thinker, and the first European bhikkhu?. *Journal of Global Buddhism*, 10, 135–44.
- Cox, L. (2013). Rethinking Early Western Buddhists: Beachcombers, 'Going Native' and Dissident Orientalism, Contemporary Buddhism. *An Interdisciplinary Journal*, 14(1), 116–133. <https://doi.org/10.1080/14639947.2013.785242>
- Dīgha Nikāya. (1995). *The Long Discourses of the Buddha* (transl. M. Walshe). Boston Publications. <https://tipitaka.org>
- Gombrich, R. F. (2006). *Theravāda Buddhism. A social history from ancient Benares to modern Colombo* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203130254>
- Harris, E. J. (1998). *Ānanda Metteyya. The First British Emissary of Buddhism*. Buddhist Publication Society.
- Harvey, P. (2013). *An Introduction to Buddhism. Teachings, History and Practices* (2nd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139050531>
- Khantipālo, B. (1979). *Banner of the Arahants The History of the Theravāda Order of Buddhist Monks and Nuns*. Buddhist Publication Society.
- McMahan, D. (2008). *The Making of Buddhist Modernism*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195183276.001.0001>
- Ñāṇatusita, Bhikkhu, Hecker, H. (Eds.). (2008). *The Life of Ñāṇatiloka Thera. A Western Buddhist Pioneer*. Buddhist Publication Society.
- Ramesh, J. (2021). *The Light of Asia: The Poem that Defined The Buddha*, Gurgaon. Penguin Random House India.
- Sharpe, M., Ure, M. (2021). *Philosophy as a way of life. History, dimensions, directions*. Bloomsberry Academic. <https://doi.org/10.5040/9781350102170>
- Schedneck, B. (2023). *Living Theravada. Demystifying the People, Places, and, Practices of the Buddhist Tradition*. Shambhala.
- Shine, T. (2009). *Honour Thy Fathers. A Tribute to the Venerable Kapilavaḍḍho... And brief History of the Development of Theravāda Buddhism in the UK*. https://www.buddhanet.net/pdf_file/honourfathers.pdf
- Schober, J., Collins, S. (2018). Theravāda Buddhist civilizations and their modern formations. W: J. Schober and S. Collins (Eds.), *Theravāda Buddhist Encounters with Modernity* (3–16). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315637600-1>
- The Buddhist Chanel. (2009, Nov 5). *Why Ajahn Brahmavamso was excluded from the Wat Pa Phong Sangha*. <https://buddhistchannel.tv/index.php?id=70,8661,0,0,1,0>

- Turner, A., Cox, L., Bocking, B. (2010). Beachcombing, Going Native and Freethinking: Rewriting the History of Early Western Buddhist Monastics 1. *Contemporary Buddhism. An Interdisciplinary Journal*, 11(2), 125–147. <https://doi.org/10.1080/14639947.2010.530068>
- Turner, A., Cox, L., Bocking, B. (2020). *The Irish Buddhist: the Forgotten Monk who Faced Down the British Empire*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190073084.001.0001>
- Webb, R. (2016). Hampstead Buddhist Vihāra. *Contemporary Buddhism. An Interdisciplinary Journal*, 17(1), 184–194. <https://doi.org/10.1080/14639947.2016.1189132>